

על תורה ומשלים

א. מבוא

כפי שלמדנו בשבוע שעבר, אחד ההיבטים המאוחרים של חג השבועות אשר עבר עלינו לטובה אתמול, הינו חג מתן תורה:

פרקי דרבי אליעזר פרק מ'

בששה בסיון נגלה הקב"ה על ישראל בהר סיני, וממקומו נתלש הר סיני ונפתחו השמים וכנס ראש ההר בשמים, וערפל מכסה את ההר, הקב"ה יושב על כסאו ורגליו עומדות על הערפל, שנאמר (תהלים י"ח) "ויט שמים וירד וערפל תחת רגליו".

ננסה לתהות על קנקנה של התורה שניתנה לנו בדרך המיוחדת של המקרא עצמו ושל תורה שבעל פה והיא דרך המשל, כפי שמתאר המדרש:

שיר השירים רבה א', ח'

כך מדבר לדבר ממשל למשל עמד שלמה על סודה של תורה, דכתיב: "משלי שלמה בן דוד מלך ישראל", על ידי משלותיו של שלמה עמד על דברי תורה. ורבנין אמרין אל יהי המשל הזה קל בעיניך, שעל ידי המשל הזה אדם יכול לעמוד בדברי תורה, משל למלך שאבד זהוב מביתו, או מרגלית טובה, אלא על ידי פתילה באיסור הוא מוצא אותה, כך המשל הזה, לא יהיה קל בעיניך, שעל ידי המשל אדם עומד על דברי תורה, ותדע לך שהוא כן, שהרי שלמה על ידי המשל הזה עמד על דקדוקיה של תורה. ואל תהי דרך זו קלה בעיניכם, שכבר נאמר:

ערובין דף כ"א עמוד ב'

אמר רב המנונא: מאי דכתיב (מלכים א ד) "וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף"? מלמד שאמר שלמה על כל דבר ודבר של תורה שלשת אלפים משל על כל דבר ודבר של סופרים חמשה ואלף טעמים. דרש רבא: מאי דכתיב (קוהלת יב) "ויותר שהיה קהלת חכם עוד לימד דעת את העם ואיזן וחקר תיקן משלים הרבה",? "לימד דעת את העם" דאגמריה בסימני טעמים, ואסברה במאי דדמי ליה ואיזן וחקר תיקן משלים הרבה. אמר עולא אמר רבי אליעזר: בתחילה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ועשה לה אזנים.

הגמרא נותנת גם משל למה שעשה שלמה, במה עוזרים לנו המשלים?

בבא בתרא דף קל"ד עמוד א'

אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה גמרא הלכות ואגדות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים וקלין וחמורין וגזרות שוות ותקופות וגמטריאות ומשלות כובסים ומשלות שועלים שיחת שדים ושיחת דקלים ושיחת מלאכי השרת ודבר גדול ודבר קטן.

שמות רבה מ"א

דבר אחר: "אז ראה ויספרה" (איוב כ"ח), שאמרו רבנן צריך אדם להיות נוטל משל לומר פרקו או אגדתו או מדרשו בשעה שהוא מבקש לאמרם בצבור, לא יאמר הואיל שאני יודע בו יפה כשאכנס לדרוש אני אומר.

לפני שנסקור את המשלים השונים, נסו להגדיר את מטרת שיטת המשלת משלים ומפו את יתרונותיה וחסרונותיה. לאחר מכן, מאחר ויש לכם הכרות כבר עם התורה, נסו להמשיל את התורה שלכם בדרך משל. לאחר שהצטידתם במשלים שלכם ננסה להתחקות אחר המשלים הקדומים יותר להבנת אלמנטים שונים בתורה.

ג. המשלים

רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ג'

דברי תורה נמשלו במים, שנאמר "הוי כל צמא לכו למים" (ישעיהו נה, א)--לומר לך: מה המים אין מתכנסין במקום מדרון, אלא נזחלין מעליו ומתקבצין במקום אשבורן--כך דברי תורה, אינן נמצאין בגסי הרוח ולא בלב כל גבה לב; אלא בדכא ושפל רוח שמתאבק בעפר רגלי החכמים, ומסיר התאוות ותענוגי הזמן מליבו, ועושה מלאכה בכל יום מעט כדי חייו, אם לא היה לו מה יאכל, ושאר יומו ולילו, עוסק בתורה.

קראו את פסוקי הנבואה מהם לוקח הרמב"ם את המשל. המשל מוכרח? אם כן, אילו עוד משלים מופיעים בפסוקים אלו?

עברו על המשלים השונים המופיעים בגמרא הבאה:

תענית דף ז'

אמר רב יהודה: גדול יום הגשמים כיום שניתנה בו תורה, שנאמר (דברים לב) "יערף כמטר לקחיי", ואין לקח אלא תורה, שנאמר: (משלי ד) "כי לקח טוב נתתי לכם תורת י אל תעזבו". רבא אמר: יותר מיום שניתנה בו תורה, שנאמר: "יערף כמטר לקחיי" מי נתלה במי? הוי אומר קטן נתלה בגדול. רבא רמי: כתיב: "יערף כמטר לקחיי", וכתיב: "תזל כטל אמרתי", אם תלמיד חכם הגון הוא כטל ואם לאו עורפהו כמטר. תניא: היה ר' בנאה אומר: כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים, שנאמר: (משלי ג) "עץ חיים היא למחזיקים בה" ואומר (משלי ג) "רפאות תהי לשרך" ואומר (משלי ח) "כי מוצאי מצא חיים", וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות, שנאמר: "יערף כמטר לקחיי" ואין עריפה אלא הריגה, שנאמר: (דברים כא) "וערפו שם את העגלה בנחל". אמר ליה ר' ירמיה לר' זירא: ליתי מר ליתני, אמר ליה: חלש לבאי ולא יכילנא. לימא מר מילתא דאגדתא, אמר ליה: הכי אמר ר' יוחנן: מאי דכתיב (דברים כ) "כי האדם עץ השדה" וכי אדם עץ שדה הוא? אלא משום דכתיב: (דברים כ) "כי ממנו תאכל ואותו לא תכרת", וכתיב: "אותו תשחית וכרת" הא כיצד? אם ת"ח הגון הוא ממנו תאכל ואותו לא תכרת, ואם לאו אתו תשחית וכרת. אמר רבי חמא: <אמר רבי> [ברבי] חנינא מאי דכתיב: (משלי כז) "ברזל בברזל יחד"? לומר לך: מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו, אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה. אמר רבה בר בר חנה: למה נמשלו דברי תורה כאש? שנאמר: (ירמיהו כג) "הלא כה דברי כאש נאם ה'" לומר לך: מה אש אינו דולק יחידי אף דברי תורה אין מתקיימין ביחידי, והיינו דאמר רבי יוסי בר חנינא: מאי דכתיב (ירמיהו כ) "חרב אל הבדים ונאלו"? חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בד בבד בתורה, ולא עוד אלא שמטפשין שנאמר: "ונאלו" ולא עוד אלא שחוטאין, כתיב הכא: "ונואלו" וכתיב התם: (במדבר יב) "אשר נואלנו ואשר חטאנו", ואיבעית אימא מהכא: (ישעיהו יט) "נואלו שרי צען [וגו'] והתעו את מצרים". אמר רב נחמן בר יצחק: למה נמשלו דברי תורה כעץ? שנאמר: (משלי ג) "עץ חיים היא למחזיקים בה" לומר לך מה עץ קטן מדליק את הגדול אף תלמידי חכמים קטנים מחדדים את הגדולים, והיינו דאמר ר' חנינא: הרבה למדתי מרבתי ומחבירי יותר מרבתי ומתלמידי יותר מכולן. רבי חנינא בר פפא רמי: כתיב (ישעיהו כא) "לקראת צמא התיו מים" וכתיב: (ישעיהו נה) "הוי כל צמא לכו למים", אם תלמיד הגון הוא לקראת צמא התיו מים ואי לא הוי כל צמא לכו למים. רבי חנינא בר חמא רמי: כתיב (משלי ה) "יפוצו מעינותיך חוצה"

וכתיב: (משלי ה) "יהיו לך לבדך", אם תלמיד הגון הוא יפוצו מעינתיד חוצה ואם לאו יהיו לך לבדך >ואמר< [אמר] רבי חנינא בר אידי: למה נמשלו דברי תורה למים? דכתיב: "הוי כל צמא לכו למים" לומר לך מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה, ואמר רבי אושעיא: למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו: במים וביין ובחלב? דכתיב: "הוי כל צמא לכו למים" וכתיב: (ישעיהו נה) "לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב", לומר לך מה שלשה משקין הללו אין מתקיימין אלא בפחות שבכלים אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה, ... דבר אחר מה שלשה משקין הללו אין נפסלין אלא בהיסח הדעת אף דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת. ... אמר רב קטינא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל ביטול תורה שנאמר (קוהלת י) בעצלתים ימך המקרה בשביל עצלות שהיה בישראל שלא עסקו בתורה נעשה שונאו של הקב"ה מך ואין מך אלא עני שנאמר (ויקרא כז) ואם מך הוא מערכך ואין מקרה אלא הקב"ה שנאמר (תהילים קד) המקרה במים עליותיו רב יוסף אמר מהכא (איוב לז) ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם ואין אור אלא תורה שנאמר (משלי ו) כי נר מצוה ותורה אור...

נסו לברר מה המשל ומה הנמשל בכל אחד מהמשלים. עם מה מזוהה התורה במבני המשלים הללו?
משלים מסוג אחר נמצאים בגמרא הבאה:

ערובין דף נ"ד

א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן מאי דכתיב (משלי כז) נוצר תאנה יאכל פריה למה נמשלו דברי תורה כתאנה מה תאנה זו כל זמן שאדם ממשמש בה מוצא בה תאנים אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם א"ר שמואל בר נחמני מאי דכתיב (משלי ה) אילת אהבים ויעלת חן וגוי' למה נמשלו דברי תורה לאילת לומר לך מה אילה רחמה צר וחביבה על בועלה כל שעה ושעה כשעה ראשונה אף דברי תורה חביבין על לומדיהן כל שעה ושעה כשעה ראשונה ויעלת חן שמעלת חן על לומדיה דדיה ירווך בכל עת למה נמשלו דברי תורה כדד מה דד זה כל זמן שהתינוק ממשמש בו מוצא בו חלב אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם באהבתה תשגה תמיד כגון רבי <אלעזר> [אלעזר] בן פדת אמרו עליו על רבי <אלעזר> [אלעזר] שהיה יושב ועוסק בתורה בשוק התחתון של ציפורי וסדינו מוטל בשוק העליון של ציפורי <תניא> א"ר יצחק בן אלעזר פעם אחת בא אדם ליטלו ומצא בו שרף.

האם המשלים בגמרא לעיל שונים זה מזה? אם כן, במה? אם לא, מדוע החזרה?
במדרש מופיעים שני סוגי מדרשים הדומים במבניהם:

ספרי, דברים ל"ג

דברי תורה נמשלו כאש:

מה אש - ניתנה מן השמים, כך דברי תורה ניתנו מן השמים;

מה אש - חיים לעולם, אף דברי תורה חיים לעולם;

מה אש - קרוב לה - נכוה, רחוק ממנה - צונן, קרוב ולא קרוב-נהנה, כך דברי תורה, כל זמן שאדם עמל בהם חיים הם לו, פרש מהם ממיתים אותו;

מה אש - משתמשים בה בעולם הזה ובעולם הבא, כך דברי תורה משתמשים בהם בעולם הזה ובעולם הבא;

מה אש - כל המשתמש בה עושה בגופו רושם, כך דברי תורה כל המשתמש בהם עושה בו רושם;

מה האש - בני אדם שעמלים בה ניכרים הם בין הבריות, כך תלמידי חכמים ניכרים בדיבורם ובעטיפתם, בהילוכם ובדיבורם ובעטיפתם.

שיר השירים רבה א'

דברי תורה נמשלו למים; שנאמר: "הוי כל צמא לכו למים"
 מה המים מסוף העולם ועד סופו, כך תורה מסוף העולם ועד סופו;
 מה המים חיים לעולם, כך התורה חיים לעולם;
 מה המים חינם לעולם, כך תורה חינם לעולם;
 מה המים מן השמים, כך תורה מן השמים;
 מה המים בקולי קולות, כך תורה בקולי קולות;
 מה המים משיבים נפשו של אדם, כך תורה משיבה נפשו של אדם;
 מה המים מטהרים את האדם מטמאה, כך תורה מטהרת את הטמא מטמאתו;
 ומה המים יורדים טפין ונעשים נחלים נחלים, כך תורה אדם למד שתי הלכות היום ושתים למחר עד
 שנעשה כנחל נובע;
 ומה המים מניחים מקום גבוה והולכים במקום נמוך, כך תורה מנחת מי שדעתו גבוהה עליו ומדבקת במי
 שדעתו נמוכה עליו;
 ומה המים אין מתקימים בכלי כסף וזהב, אלא בירוד שבכלים, כך תורה אין מתקימת אלא במי שעושה
 עצמו ככלי חרס;
 ומה המים אין הגדול מתביש לומר לקטן: השקני מים, כך דברי תורה אין הגדול מתביש לומר לקטן: למדני
 פרק אחד, דבר אחד, פסוק אחד, ואפילו אות אחת;
 ומה המים כשאין אדם יודע לשוט בהם סוף שהוא מתבלע, כך דברי תורה אם אין אדם יודע לשוט בהם
 ולהורות בהם סוף שהוא מתבלע.